

Wiesława Leżańska, Elżbieta Płóciennik

PEDAGOGIKA PRZEDSZKOLNA Z METODYKĄ

PEDAGOGIKA PRZEDSZKOLNA Z METODYKĄ

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Wiesława Leżańska, Elżbieta Płóciennik

PEDAGOGIKA PRZEDSZKOLNA Z METODYKĄ

Wiesława Leżańska, Elżbieta Płóciennik – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Pedagogiki Wieków Dziecięcego
91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENT

Bożena Muchacka

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Anna Dziadzio

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Agencja Reklamowa efectoro.pl

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/denisismagilov

Konsultacja w sprawie zwrotów anglojęzycznych

Biurow Tłumaczeń SENS w Łodzi

© Copyright by Wiesława Leżańska, Elżbieta Płóciennik, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10141.20.0.K

Ark. wyd. 29,0; ark. druk. 30,625

ISBN 978-83-8220-560-2

e-ISBN 978-83-8220-561-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

SPIS TREŚCI

Od Autorek / 9

Wprowadzenie / 13

Część I. Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce / 17

1. Pierwsze koncepcje edukacji małego dziecka / 19
 - 1.1. Koncepcje edukacji małego dziecka w Oświeceniu / 19
 - 1.2. Koncepcje edukacji małego dziecka w okresie Pozytywizmu / 27
2. Europejskie paradygmaty wychowania przedszkolnego / 44
 - 2.1. Pedagogika przedszkolna Fryderyka Wilhelma Froebela (1782–1852) / 44
 - 2.2. Pedagogika przedszkolna Marii Montessori (1870–1952) / 52
 - 2.3. Pedagogika funkcjonalna Edwarda Claparede (1873–1940) / 61
 - 2.4. Ośrodki zainteresowań Owidiusza Decroly'ego (1871–1932) / 67
3. Polskie koncepcje wychowania przedszkolnego w okresie międzywojennym / 72
 - 3.1. Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa (1858–1944) / 75
 - 3.2. Stefania Marciszewska-Posadzowa (1874–1955) / 84
 - 3.3. Natalia Cicimirska (1881–1959) / 89
 - 3.4. Zofia Żukiewiczowa (1881–1956) / 93
 - 3.5. Zofia Bogdanowicz (1897–1976) / 98
 - 3.6. Udział polskich psychologów w budowaniu naukowości pedagogiki przedszkolnej / 102
 - 3.7. Początki naukowej pedagogiki przedszkolnej w Polsce / 117

Część II. Podstawy wychowania przedszkolnego / 125

1. Teoretyczne konteksty wychowania przedszkolnego / 127
 - 1.1. Koncepcje wychowania przedszkolnego / 127
 - 1.2. Modele wychowania przedszkolnego / 128
2. Organizacja wychowania przedszkolnego w Polsce / 134
3. Funkcje i zasady wychowania przedszkolnego / 138
 - 3.1. Funkcje przedszkola wobec dziecka / 138
 - 3.2. Zasady wychowania przedszkolnego / 139
4. Istota programów wychowania przedszkolnego / 152

Część III. Metodyka wychowania przedszkolnego / 157

1. Zabawa jako podstawowa forma aktywności dziecka w wieku przedszkolnym / 159
 - 1.1. Definicje zabawy / 159

- 1.2. Funkcje zabawy / 162
- 1.3. Rola nauczyciela przy organizacji zabawy dzieci / 163
- 1.4. Zabawka w przestrzeni przedszkola / 167
2. Sytuacje edukacyjne i zadania we wspieraniu rozwoju dziecka / 171
 - 2.1. Klasyfikacja metod według Marii Kwiatońskiej / 175
 - 2.2. Klasyfikacja metod w ramach pedagogiki zabawy / 176
 - 2.3. Klasyfikacja metod aktywizujących / 178
 - 2.4. Strategie rozwijające myślenie dzieci / 182
 - 2.5. Tutoring rówieśniczy w przedszkolu / 188
3. Metodyka poszczególnych typów edukacji jako przygotowanie do integrowania wiedzy i umiejętności dzieci / 194
 - 3.1. Dydaktyka twórczości w przedszkolu / 194
 - 3.2. Kształcenie językowe dla dzieci w wieku przedszkolnym / 198
 - 3.3. Koncepcje nauczania czytania i pisania w przedszkolu / 204
 - 3.4. Przedszkolna edukacja matematyczna / 218
 - 3.5. Metodyka edukacji społeczno-przyrodniczej w przedszkolu / 228
 - 3.5.1. Wychowanie społeczno-moralne w przedszkolu / 228
 - 3.5.2. Przedszkolna edukacja przyrodniczo-ekologiczna / 241
 - 3.6. Metodyka edukacji muzycznej w przedszkolu / 248
 - 3.7. Metodyka edukacji plastyczno-technicznej w przedszkolu / 255
 - 3.8. Metodyka edukacji zdrowotnej w przedszkolu / 266
 - 3.9. Edukacja teatralna i drama w przedszkolu / 277
 - 3.10. Edukacja medialna w przedszkolu / 284
 - 3.11. Metodyka nauczania dzieci języka obcego / 291
4. Alternatywne systemy pedagogiczne w przedszkolu / 296
 - 4.1. Metoda Marii Montessori we współczesnych przedszkolach / 296
 - 4.2. Przedszkola waldorfskie / 302
 - 4.3. Plan daltoński w przedszkolu / 308
 - 4.4. Specyfika przedszkoli wielokulturowych i wielojęzycznych / 316
 - 4.5. Przedszkola leśne / 322
5. Problemy adaptacji dziecka do warunków przedszkola / 325
 - 5.1. Czynniki utrudniające dziecku adaptację do warunków przedszkola / 327
 - 5.2. Trudności dziecka w procesie adaptacji do warunków przedszkola / 328
 - 5.3. Warunki sprzyjające adaptacji dziecka do przedszkola / 330
6. Partnerstwo we współpracy nauczycieli i rodziców / 335
 - 6.1. Podstawa prawna współpracy z rodzicami na terenie przedszkola / 335
 - 6.2. Problemy w zakresie współpracy przedstawicieli przedszkola i rodziców / 336
 - 6.3. Czynniki sprzyjające współpracy nauczycieli i rodziców / 338
 - 6.4. Zasady współpracy nauczycieli i rodziców / 339
 - 6.5. Formy współpracy przedszkola i rodziców / 341

Część IV. Diagnoza przedszkolna / 351

1. Definicja i cel diagnozy przedszkolnej / 353
2. Podstawa teoretyczna diagnozy w ujęciu historycznym / 354

3. Współczesna koncepcja diagnozy przedszkolnej / 357
4. Zasady w postępowaniu diagnostycznym / 358
5. Etapy procesu diagnostycznego / 359
6. Funkcje diagnozy / 363
7. Metody procesu diagnostycznego w przedszkolu / 364
8. Sfery rozwojowe dziecka jako przedmiot diagnozy / 376
9. Specyfika diagnozy gotowości dziecka do podjęcia zadań szkolnych / 398
10. Organizacja pomocy psychologiczno-pedagogicznej w przedszkolu / 406

Część V. Przestrzeń edukacyjna w przedszkolu / 417

1. Przestrzeń edukacyjna i jej wybrane cechy / 419
2. Aranżacja przestrzeni materialnej w przedszkolu / 421
3. Zagospodarowanie czasu w przedszkolu / 428
4. Aspekty społecznej przestrzeni edukacyjnej w przedszkolu / 433

Część VI. Nauczyciel wychowania przedszkolnego / 439

1. Współczesne oczekiwania wobec nauczyciela przedszkola / 441
 - 1.1. Kwalifikacje nauczycieli przedszkola / 442
 - 1.2. Postulowane kompetencje nauczycieli przedszkolnych / 446
2. Zarządzanie przez nauczyciela własnym rozwojem zawodowym / 452
 - 2.1. Planowanie własnego rozwoju zawodowego / 453
 - 2.2. Innowacyjność nauczyciela przedszkola / 456
3. Problemy etyczne nauczyciela przedszkola / 460

Źródła portretów / 465

Indeks nazwisk / 467

Indeks rzeczowy / 473

OD AUTOREK

Ostatnie trzy dziesięciolecia obfitowały w wydarzenia i sytuacje znaczące dla wychowania przedszkolnego w Polsce. Początkowo były to sytuacje destrukcyjne – niż demograficzny i przeniesienie w 1990 roku¹ odpowiedzialności za zakładanie i prowadzenie przedszkoli i szkół na samorządy terytorialne spowodowały stopniową likwidację wielu przedszkoli lub oddziałów przedszkolnych, szczególnie w niedofinansowanych małych wsiach i miasteczkach. Niskie nakłady finansowe na oświatę często powodowały brak środków na doposażanie funkcjonujących przedszkoli w nowoczesne środki dydaktyczne i renowację ich infrastruktury – niszczyły ogrody przedszkolne, elewacje budynków przedszkolnych, brak było funduszy na zabawki dla dzieci oraz wyposażenie w przybory i materiały niezbędne do zajęć dydaktycznych.

Brak przedszkoli przełożył się na niskie upowszechnienie edukacji przedszkolnej w Polsce. Jak podaje się w analizach statystycznych, w roku szkolnym 2005/2006 tylko 44,6% dzieci w wieku przedszkolnym (na wsi tylko 21,4%)² zostało objętych wychowaniem przedszkolnym, co okazało się wynikiem bardzo niskim w stosunku do wskaźników upowszechnienia edukacji przedszkolnej w krajach Unii Europejskiej (średnio 90%). Pozytywnym aspektem tej dramatycznej sytuacji wychowania przedszkolnego w Polsce było pojawienie się w tym czasie oddolnych inicjatyw edukacyjnych. Przykładem może tu być działalność Fundacji Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego³, która od roku 2003 organizowała edukację przedszkolną tam, gdzie brakowało w Polsce przedszkoli.

¹ Zob. Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 roku (Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95).

² Dane z Systemu Informacji Oświatowej.

³ Fundacja wprowadziła m.in. Ośrodki Przedszkolne jako pilotażowe rozwiązanie organizacyjne i programowe, upowszechniające alternatywne formy edukacji przedszkolnej dla dzieci w wieku od trzech do pięciu lat i przeciwdziałające wykluczeniu społecznemu we wsiach, w których nie było przedszkoli. W ramach tego projektu dostęp do edukacji przedszkolnej w 94 Ośrodkach Przedszkolnych uzyskało 2700 dzieci z 36 gmin na terenie sześciu województw: podlaskiego, warmińsko-mazurskiego, mazowieckiego, lubelskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego. Asystentami nauczycieli byli rodzice dzieci – umożliwiło im to poznanie nowoczesnych metod wspierających rozwój dzieci. Zob. M. Ulma, *Ośrodki przedszkolne – szansa na dobry start*, <https://www.frd.org.pl/projekty/osrodki-przedszkolne-szansa-na-dobry-start/> (dostęp: 04.11.2020).

Wstąpienie Polski do UE było początkiem pozytywnych zmian w polskim wychowaniu przedszkolnym. Wymóg dostosowania polskiej edukacji do norm europejskich przyczynił się do jego upowszechnienia w Polsce oraz opracowania nowych uregulowań prawnych (np. umożliwienia organizacji innych form wychowania przedszkolnego – punktów przedszkolnych i zespołów wychowania przedszkolnego). Rok szkolny 2008/2009 został ogłoszony Rokiem Przedszkolaka – popularyzowano wtedy w mediach oraz różnych broszurach i artykułach prasowych znaczenie edukacji przedszkolnej dla rozwoju każdego dziecka, edukację przez zabawę oraz rolę przedszkola w diagnozowaniu i wspomaganiu rozwoju dzieci.

Fundusze europejskie przyczyniły się do powstawania nowych przedszkoli oraz doposażenia tych już funkcjonujących. W przedszkolach zaczęły pojawiać się pracownie komputerowe, tablice multimedialne, nowoczesne i atrakcyjne środki dydaktyczne. Działania rządowe, samorządowe i unijne w zakresie dofinansowania wychowania przedszkolnego oraz powstanie licznych przedszkoli niepublicznych spowodowały, że według stanu na dzień 30 września 2018 roku 86,4% dzieci w wieku od trzech do sześciu lat uczestniczyło w różnych formach wychowania przedszkolnego⁴. Nie był to jednak nadal wynik porównywalny ze wskaźnikiem upowszechnienia edukacji przedszkolnej w krajach europejskich.

Kolejnym problemem, jaki można wskazać w aspekcie wychowania przedszkolnego w Polsce, jest wciąż tworząca się pedagogiczna podstawa teoretyczna dla działalności i organizacji praktyki przedszkolnej. Ta podstawa teoretyczna zawarta została w pedagogice przedszkolnej i jej metodyce – to subdyscyplina pedagogiki wyznaczająca i opisująca pewne standardy i normy kierowania rozwojem dzieci w wieku przedszkolnym oraz organizacji przedszkoli (instytucji, w których ma miejsce wychowanie przedszkolne).

Treści pedagogiki przedszkolnej są obszerne. Dotyczą one zarówno źródeł historycznych, które stały się podstawą współczesnej koncepcji wychowania przedszkolnego, jak i obecnych pomysłów na organizację efektywnej pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym. Obejmują one organizację przestrzeni edukacyjnej w przedszkolu, w tym charakterystykę pożądanых cech i kompetencji nauczyciela przedszkolnego. Treści pedagogiki przedszkolnej dotyczą dodatkowo form oraz metod inicjujących i organizujących aktywność dzieci na terenie przedszkola, ale także postępowania diagnostycznego nauczyciela pozwalającego monitorować nabywanie przez dzieci umiejętności oraz efekty przedszkolnego procesu wychowawczo-dydaktycznego i opiekuńczego. Ostatecznie dotyczą one form współpracy z ich rodzicami – partnerami nauczyciela w procesie

⁴ Zob. Główny Urząd Statystyczny, *Wychowanie przedszkolne w roku szkolnym 2017/2018 – raport*, <https://polskie-prawo.prawo.link/wychowanie-przedszkolne-w-roku-szkolnym-2017-2018-raport-gus/> (dostęp: 04.10.2020).

wychowawczo-dydaktycznym i opiekuńczym, a także form współpracy ze środowiskiem lokalnym, które odgrywa istotną rolę w wypełnianiu przez przedszkole jego funkcji i zadań. Treści te różnicuje od innych dyscyplin pedagogicznych specyfika możliwości i potrzeb dzieci w wieku od trzech do siedmiu lat oraz wynikająca z niej specyfika oddziaływań pedagogicznych i organizacji warunków do kierowania rozwojem dzieci w tym wieku. Z kolei specyfika aktywności i myślenia dzieci w wieku przedszkolnym zróżnicowały odmienny niż w innych dyscyplinach sposób prowadzenia badań pedagogicznych z udziałem najmłodszych czy analizy warunków znaczących w rozwoju dziecięcego potencjału. Z powyższych względów inaczej niż w pedagogice formułuje się zadania nauczycieli przedszkolnych, cele długo- i krótkoterminowe do osiągnięcia przez dzieci czy metody organizujące proces nauczania/uczenia się w przedszkolu. Dlatego też pedagogika przedszkolna (wraz z wczesnoszkolną) jest także przedmiotem specjalizacji zawodowej nauczycieli – studia na takim kierunku nadają kwalifikacje do pracy w zawodzie nauczyciela przedszkolnego i wczesnoszkolnego.

Dla przyjęcia przez dane środowisko społeczne koncepcji wychowania przedszkolnego istotne znaczenie ma zarówno polityka oświatowa, zastane tradycje i przekonania społeczne co do roli i organizacji wychowania przedszkolnego oraz koncepcja kształcenia nauczycieli, jak również finalna wiedza, osobiste przekonania i umiejętności jednostkowych nauczycieli, którzy podejmują się organizowania edukacji przedszkolnej w konkretnych przedszkolach. Dlatego do kształcenia przyszłych nauczycieli niezbędne są coraz to nowsze publikacje ukazujące aktualne tendencje w podejściu do dziecka w wieku przedszkolnym i zasad optymalizujących jego uczenie się i rozwój. Szanując dotychczasowy dorobek teoretyczno-praktyczny poprzednich autorów publikacji z zakresu pedagogiki przedszkolnej (tu warto wspomnieć takie pozycje, jak: Marii Kwiatowskiej *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, Anny Klim-Klimaszewskiej *Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa*, Danuty Waloszek *Pedagogika przedszkolna. Metamorfiza statusu i przedmiotu badań*, Małgorzaty Kwaśniewskiej, Jolanty Karbowniczek i Barbary Surmy *Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką*), starałyśmy się go wzbogacić i poszerzyć o kwestie dotąd niepodjęwane (lub podejmowane dawno bądź rzadko) na gruncie literatury związanej z pedagogiką przedszkolną – także o treści rozproszone w różnych książkach i artykułach, a istotne z punktu widzenia zadań i roli nauczyciela przedszkolnego.

Stąd niniejsze opracowanie wskazuje szereg możliwości w organizacji warunków wspierających kierowanie rozwojem dziecka w wieku przedszkolnym zgodnie ze współczesnymi koncepcjami opisywanymi na gruncie pedagogiki małego dziecka. Treści wzbogacone zostały o odniesienia do przydatnej literatury – zamysł ten został urzeczywistniony

nie tylko poprzez przypisy bibliograficzne do cytowanych i przytaczanych treści, ale także poprzez propozycje literatury rozszerzającej omawiane tematy, dzięki czemu czytelnik może samodzielnie wzbogacić swoją wiedzę w tym zakresie.

Naszym celem było również rozbudzenie myślenia refleksyjnego czytelników. Dlatego przy każdym temacie, oprócz pytań lub poleceń dotyczących przedstawionych treści i utrwalających je, zamieściliśmy pytania i polecenia pozwalające wykorzystać zaprezentowany materiał teoretyczny do rozwiązywania różnych problemów i działań praktycznych studentów – przyszłych nauczycieli przedszkolnych i wczesnoszkolnych.

Ponadto, biorąc pod uwagę wymianę studencką we współczesnych uczelniach wyższych, międzynarodową współpracę między instytucjami i nauczycielami, umiędzynarodowienie przez nauczycieli osiągnięć edukacyjnych w mediach internetowych oraz – co z powyższego wynika – potrzebę przyswajania przez polskich studentów i nauczycieli pedagogicznych terminów anglojęzycznych, prezentujemy tłumaczone na język angielski najistotniejsze pojęcia omawiane w książce.

Pozycję tę kierujemy przede wszystkim do studentów kierunku Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna. Jesteśmy jednak przekonane, że jej treści mogą być przydatne także innym studentom na kierunkach Pedagogika czy Psychologia, nauczycielom i wychowawcom pracującym z dziećmi w wieku żłobkowym, przedszkolnym i wczesnoszkolnym, nauczycielom świetlicy w szkołach podstawowych, a także wychowawcom w domach małego dziecka. Treści zawarte w książce mogą być również przydatne rodzicom, którzy coraz częściej poszukują alternatywnych i nowoczesnych sposobów edukacyjnego wsparcia swoich dzieci.

Publikacja ta powstała w wyniku naszych wieloletnich zainteresowań obszarem pedagogiki przedszkolnej i kompetencjami nauczyciela przedszkolnego. Jednak w jej wydaniu uczestniczyli aktywnie Redaktorzy Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego. Dlatego na ręce Pani Urszuli Dzieciatkowskiej – redaktor inicjującej publikację pedagogiczne – składamy podziękowania wszystkim osobom, które przyczyniły się do ostatecznej wersji niniejszej książki, za szczególne zainteresowanie jakością znajdującej się w niej treści.

Dziękujemy także prof. dr hab. Bożenie Muchackiej, recenzentce publikacji, za cenne wskazówki, dzięki którym monografia zyskała wyższą wartość merytoryczną.

Z kolei Pani Dziekan Wydziału Nauk o Wychowaniu UŁ, dr hab. Alinie Wróbel, prof. UŁ, dziękujemy za sfinansowanie wydania książki, która będzie szczególnie pomocna przy prowadzeniu zajęć na kierunkach pedagogicznych.

WPROWADZENIE

Niniejsze opracowanie przeznaczone jest przede wszystkim dla studentów przygotowujących się do pracy nauczyciela, zwłaszcza nauczyciela wczesnej edukacji – a zatem zarówno dla nauczycieli przedszkolnych, jak i wczesnoszkolnych. Z tego względu książka zawiera elementy wiedzy kanonicznej, orientującej ich własne wybory, a także wiedzy instrumentalnej. Opracowanie kierujemy również do decydentów, których dobre bądź złe decyzje warunkują jakość kształcenia w przedmiotowym zakresie. Do wiedzy podstawowej i koniecznej dla tej grupy zawodowej zaliczamy treści z historii wychowania przedszkolnego i myśli pedagogicznej, prezentujące proces ewolucji w zakresie wychowania przedszkolnego i pedagogiki przedszkolnej. Także podstawy wychowania przedszkolnego oraz rozdziały omawiające przedmiot badań pedagogiki przedszkolnej (kierowanie rozwojem dziecka, kompetencje nauczyciela, cechy środowiska) należą do kanonicznej wiedzy pedagogiki przedszkolnej. Obszerną część książki stanowi wiedza praktyczna, która obejmuje część metodyczną, część poświęconą niezwykle ważnej dla każdego nauczyciela diagnozie przedszkolnej oraz część szeroko omawiającą przestrzeń przedszkola.

Pedagogika przedszkolna jest subdyscypliną pedagogiki. To zatem nauka o wychowaniu i nauczaniu. Jest podporządkowana wszystkim twierdzeniom i prawom, które wyznacza pedagogika ogólna – stanowi jej rozwinięcie i uszczegółowienie uwzględniające problemy edukacyjne małego dziecka. O wyodrębnieniu pedagogiki przedszkolnej w systemie nauk w warunkach polskich możemy w zasadzie mówić dopiero od lat 60. XX wieku, ale proces jej powstawania sięga odległych czasów Oświecenia, a nawet – jak przyjmują niektórzy historycy wychowania – doby Odrodzenia (uwzględniając prace Erazma Glicznera Skrzetuskiego czy Andrzeja Frycza Modrzewskiego). Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmujemy cezurę oświeceniową. Analizując zatem genezę pedagogiki przedszkolnej w Polsce, opisujemy zespół warunków i przyczyn, które złożyły się na jej powstanie i rozwój. Pedagogika przedszkolna (a dokładniej koncepcje wychowania przedszkolnego) powstawała w trudnych dla Polski czasach zaborów oraz w okresie odbudowy struktur państwowych i jedności narodowej. W dużym stopniu jej początki i rozwój warunkowała sytuacja społeczna i polityczna kraju.

Pedagogika jako dyscyplina naukowa, głównie ze względu na swój przedmiot badań, przynależy do nauk społecznych, a zatem pedagogika przedszkolna jako jej subdyscyplina również znajduje swoje miejsce w dziedzinie nauk społecznych, które rozwinęły się na przełomie XIX i XX wieku. Pojawienie się pedagogiki przedszkolnej zawdzięczamy badaniom społecznym, ale przede wszystkim badaniom biologicznym i psychologicznym – jest ona zatem rezultatem potrzeby uporządkowania wiedzy o wychowaniu małego dziecka.

Przemiany gospodarcze, zmiany w ogólnych warunkach życia oraz rozwój techniki spowodowały przełom w ogólnym poglądzie na świat i człowieka. Rozwój nauk przyrodniczych uświadomił człowiekowi, że jest tylko ogniwem długiego łańcucha ewolucyjnego, a więc częścią przyrody i podlega jej prawom. Wzrost popularności instytucji przedszkolnych w przodujących gospodarczo i społecznie krajach wywołał w drugiej połowie XIX wieku szerokie zainteresowanie koncepcjami wychowania małych dzieci.

W Polsce problematyka wychowania przedszkolnego nabrała nowego wymiaru. Coraz częściej traktowano ją jako element bytu narodowego i społecznego oraz walki o postęp cywilizacyjny i kulturowy. Coraz częściej pojawiały się też głosy, że nauczanie małych dzieci przed ich pójściem do szkoły jest po prostu niezbędne. Wnikanie w specyfikę dziecięcej natury, poznawanie na drodze empirycznej prawidłowości rozwoju dziecka i jego indywidualnych właściwości czyniło wychowanie bardziej skutecznym. Rozwijające się psychofizyka i psychofizjologia stanowiły wspólne podłoże psychologii i pedagogiki, stanowiły punkt wyjściowy dla rozwoju nowych metod naukowych obu tych dyscyplin. Najbardziej rozpoznawalną podstawą naukową tego kierunku stały się eksperymentalne i testowe badania nad zróżnicowaniem indywidualnym dzieci i młodzieży oraz nad tym, co jest normą, a co patologią w rozwoju fizycznym i psychicznym człowieka.

Badania psychologiczne dawały badaczom podstawę do rozważań pedagogicznych – psychologię traktowano bowiem jako naukę stosowaną, użyteczną dla innych dyscyplin naukowych, a zwłaszcza dla pedagogiki. Analizowany w tej publikacji dorobek pedagogów i psychologów z całą pewnością umożliwił i inspirował rozwój pedagogiki przedszkolnej jako nauki. Kształtujące się pod wpływem zmian społecznych oraz rozwoju nauk społecznych koncepcje wychowania przedszkolnego stanowiły początki teorii pedagogiki przedszkolnej, która była mocno osadzona przede wszystkim w psychologii (zwłaszcza rozwojowej), co w dużym stopniu decydowało o jej metodologii i normatywności. Pedagogika przedszkolna rozumiana jako nauka po dzień dzisiejszy znajduje się w fazie tworzenia i umacniania, budowania nowego warsztatu badawczego i teorii.

W drugiej połowie XX wieku podejście do dziecka i pedagogiki przedszkolnej zostało zdominowane ustrojem socjalistycznym. Wiara w moc środowiska stworzyła przekonanie, że wszystkim należy się to samo, tak samo i w tym samym czasie. Dominacja pedagogiki radzieckiej spowodowała odrzucenie przedwojennej polskiej teorii i praktyki przedszkolnej, a tym samym przerwanie dobrej polskiej tradycji oraz upolitycznienie treści i zadań wychowania przedszkolnego.

Współcześnie przyjmujemy, że podstawowym celem wychowania przedszkolnego jest przygotowanie dziecka do życia w społeczeństwie oraz wyposażenie go w określoną wiedzę i umiejętności niezbędne do dalszego rozwoju i kształcenia. Bazując na osiągnięciach psychologii, socjologii, nauk przyrodniczych i medycznych, mówimy, że przedmiotem badań pedagogiki przedszkolnej jest wychowywanie i nauczanie rozwijającego się dziecka w konkretnych warunkach społeczno-kulturowych. Przedmiotem badań są także relacje nauczyciel–dziecko oraz relacje rówieśnicze w przedszkolu. Przyjmujemy zatem, że obszar dociekań naukowych i praktycznych pedagogiki przedszkolnej stanowią: dziecko, nauczyciel, środowisko uczenia się oraz wzajemne relacje między nimi. Pedagogika przedszkolna wyznacza zatem określone działania: w zakresie stymulowania rozwoju dziecka (metody), w zakresie treści oddziaływań (programy), a także w zakresie organizacji środowiska uczenia się (przestrzeń przedszkola).

Pedagogika przedszkolna prowadzi badania na temat rozwoju dziecka, mechanizmów uczenia się i nauczania; roli zabawy, jako najważniejszej aktywności dziecka w wieku przedszkolnym; diagnozy rozwoju i efektów nauczania małego dziecka, w tym szczególnie dojrzałości i gotowości szkolnej; form organizacyjnych w zakresie wychowania przedszkolnego, organizacji środowiska wychowania, czytania i pisania; ewaluacji jakości edukacji małego dziecka; konstruowania programów nauczania (Karwowska-Struczyk, 2005, s. 221–222).

Treści tej książki obejmują cały ten szeroki obszar zainteresowań pedagogiki przedszkolnej w sześciu częściach: *Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce*, *Podstawy wychowania przedszkolnego*, *Metodyka wychowania przedszkolnego*, *Diagnoza przedszkolna*, *Przestrzeń edukacyjna w przedszkolu*, *Nauczyciel wychowania przedszkolnego*. Każda z nich podzielona została na rozdziały, które wzbogaca literatura przedmiotowa. Przyswojenie treści z każdego rozdziału ułatwiają końcowe pytania utrwalające materiał oraz poddane refleksji tematy.

Część I

Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce

1. Pierwsze koncepcje edukacji małego dziecka

Early childhood education concepts in the Enlightenment

1.1. Koncepcje edukacji małego dziecka w Oświeceniu

Terminem Oświecenie nazywano okres w dziejach kultury europejskiej, którego początek przypada na koniec wieku XVII, a schyłek sięga pierwszych dziesiątków XIX stulecia. Po raz pierwszy użyto tej nazwy w Niemczech, sugerując, że po latach ciemnoty i zacofania nowa ideologia „rozświetli” noc baroku. Z Oświeceniem należało łączyć zjawisko przełomu kulturalnego. Kultura tego czasu przybierała różne formy w zależności od miejsca i czasu, w jakim się rozwijała, jednak główne ogniska nowych idei i prądów powstawały w Anglii i Francji – w krajach o starych tradycjach kulturalnych i dużych wpływach bogacącego się mieszczaństwa.

Enlightenment ideas in Europe

a) Idee oświeceniowe w Europie

Wiara w możliwości naukowego poznania i kult **oświeconego rozumu** przyczyniły się na przełomie XVII i XVIII wieku do powstania wielu nurtów i prądów filozoficznych określających nową świadomość człowieka i kształtujących nowy ład społeczny. Przy wielości formujących się wówczas idei wyraźnie zaznaczało się krytyczne nastawienie wobec dotychczasowych dogmatów, przekonań oraz sposobów poznawania. Celem nowej myśli filozoficznej było stworzenie racjonalnych reguł określających byt, a także zrealizowanie nowatorskich koncepcji życia społecznego, opartych na porządku natury.

W życiu społecznym i politycznym doktryny oświeceniowe były żywe w salonach arystokracji, lożach masonskich, redakcjach gazet i gabinetach uczonych. Rozmowy nabierały cech dysput filozoficznych, a sama filozofia „zeszła na ziemię”, podejmując problemy życia i człowieka w szerokim tego słowa znaczeniu. W centrum zainteresowania stały aspekty jego wychowania i kształtowania charakteru.

Poglądy Johna Locke'a na rozwój w środowisku

Locke and the development within the environment

Dla postępu idei pedagogicznej ważnymi dziełami były *Myśli o wychowaniu* oraz *Badania nad rozumem ludzkim* Johna Locke'a, przedstawiciela empiryzmu, pedagoga angielskiego. Locke (1632–1704) odrzucił pogląd o tak zwanych ideach wrodzonych, które określają sposób i granice ludzkiego poznania. **Psychika noworodka to czysta karta**

(tabula rasa), którą zapisują doświadczenia ze świata zewnętrznego. Ponieważ nie ma pojęć wrodzonych i wszystko zależy od środowiska i wychowania, to człowieka można kształtować w sposób racjonalny, a wychowaniu przypada w tym procesie rola dominująca. Fakt odrzucenia idei wrodzonych miał duże znaczenie dla rozwoju stosunków społecznych oraz oświaty – wskazywał bowiem, że w chwili urodzenia wszyscy ludzie są sobie równi.

Myśliciele Oświecenia dążyli do stworzenia **porządku zgodnego z naturą i rozumem**. Właśnie naturę i rozum traktowano jako ostateczne punkty odniesienia. Stosunek do natury nie wszyscy rozumieli w taki sam sposób. Jedni, powołując się na teorię Jana Jakuba Rousseau (1712–1778), twierdzili, że należy odrzucić wszelkie przesady i wrócić do **stanu dobrego dzikusa**. Inni zaś uważali, że życie staje się zgodne z naturą przez rozwój czynnika racjonalnego, że to **prawa i społeczeństwo powinny gwarantować tworzenie dobrej natury**, a zatem nie ma racji Rousseau, uznając, że postęp cywilizacyjny zabija naturę.

Oświeceniowy optymizm filozoficzny kazał zatem „naturalne” utożsamiać z „dobrym”. Wierzano, że prawa naturalne w sposób rozumny regulują rzeczywistość, a życie człowieka i społeczeństwa można badać tak, jak bada się zjawiska przyrody. Ideologię Oświecenia zamyka się czasem w krótkim zdaniu: „**powrót myśli do świata rzeczy**”. Jest to epoka, w której uwierzono w rozum. Epoka krytycyzmu wobec zjawisk i instytucji. Epoka, która zaowocowała *Wielką Encyklopedią Francuską*. Epoka klasycyzmu, rewolucji i... rozbiorów Polski.

Wiek XVIII to także rozwój przemysłu, a wraz z nim rozwój techniki i nauk ścisłych. **W rozwoju nauki i oświaty ludzie zaczęli dostrzegać drogę do postępu i szczęścia. Wzrosło zatem zainteresowanie szkołą i formami jej unowocześniania.** Filozofowie przedmiotem swoich traktatów coraz częściej czynili sprawę wychowania człowieka. W oświeceniowej Europie, w kręgach ówczesnych elit społecznych, zyskiwał na znaczeniu pogląd, iż dzieciństwo należy traktować jako czas i etap dojrzenia człowieka i uczenia się ról. Duże znaczenie w takim postrzeganiu dzieciństwa mieli wówczas wspomniani John Locke i Jan Jakub Rousseau.

Jest mi wszystko jedno, czy ucznia mego przeznaczają do stanu wojskowego, duchownego czy palestry. Wychodząc z rąk moich, nie będzie on, przyznając, ani urzędnikiem, ani żołnierzem, ani księdzem, będzie przede wszystkim człowiekiem. Potrafi on być w potrzebie wszystkim, czym człowiek być powinien... (Rousseau, 1955, s. 14–15).

Wychowanie człowieka stworzonego przez naturę i żyjącego w stanie natury ma zatem uformować jednostkę zdolną do życia w społeczeństwie.

Naturalizm
według Jana
Jakuba Rousseau

*Naturalism
by Rousseau*

Wzrost
zainteresowania
szkołą i edukacją

*Increased interest
in school and
education*

Wiek rozumu i filozofów to również wiek ogromnych przemian. Zaczął się silnymi rządami królów francuskich (Ludwików), a skończył krwawą rewolucją i wojnami napoleońskimi. Poza Europą umocniły się państwa w koloniach, gdzie powoli rodził się nowy świat. Z chaosu wyłoniły się dwie potęgi – Stany Zjednoczone i Rosja: pierwsza z demokratyczną konstytucją, druga ze ścisłym absolutyzmem carów. W końcu XVIII wieku z mapy Europy zniknęła Polska.

Wielkie
wydarzenia
i osiągnięcia
Oświecenia

*Great events and
achievements of
the Enlightenment*

Oświecenie to czasy Woltera i Rousseau, ale także czasy, w których stworzono gilotynę, James Watt wymyślił silnik parowy (1763), a bracia Montgolfier wzlecieli balonem w powietrze (1782). To epoka dwuznaczna: z jednej strony – dokonania nauki, myśl filozofów, światłe idee, z drugiej zaś – koszmar rewolucji. To epoka pełna sprzeczności: wielkich dokonań i okrucieństw, rozwoju miast, wzrostu demograficznego, a zarazem głodu, śmierci i porzucanych dzieci.

Świat pełen dysonansów rodzi niezwykle ważne dokumenty: w Stanach Zjednoczonych powstaje **Deklaracja niepodległości (1776)**, która gwarantuje każdemu człowiekowi prawo do wolności i szczęścia. **Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela to owoc Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789)**, staje się zapisem równości ludzi, ich praw do wolności sumienia i wyznania. **Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki z 1787 roku** to z kolei pierwsza na świecie konstytucja, nadrzędny w państwie dokument – umowa społeczna określająca zasady działania państwa i prawa obywateli. Uchwalona przez Sejm Wielki **polska Konstytucja 3 maja (1791)**, pierwsza w Europie, a druga na świecie (po amerykańskiej), to kolejna nowoczesna ustawa porządkująca ustrój państwa. Wreszcie **Wielka Encyklopedia Francuska (1751–1772)** – owoc myśli filozoficznej oświecenia – składa się z 17 tomów tekstu i 11 tomów ilustracji. Ze znajdujących się w niej haseł wyłania się wizja człowieka nowoczesnego, tolerancyjnego, wierzącego w rozum i wolność myśli.

*Enlightenment
ideas in Poland*

b) Idee oświeceniowe w Polsce

Ideologię polskiego Oświecenia stanowił ogół poglądów politycznych i społecznych związanych z przemianami drugiej połowy XVIII wieku. Oświeceniowa nauka i kultura determinowane były dramatycznymi wydarzeniami historycznymi – kolejnymi traktatami rozbiorowymi. Pojęmowano jednak próby reform społecznych zmierzających do zmiany położenia chłopów i mieszczan. Znajdowały one także swój wyraz w wielkim dziele reformy Komisji Edukacji Narodowej, a także w ożywieniu naukowym.

Reformy Komisji
Edukacji
Narodowej

*Reforms of
the National
Education
Commission*

Począwszy od wprowadzenia przez Stanisława Konarskiego reformy szkół pijarskich, zwiększyło się w kraju zainteresowanie sprawami nauczania i wychowania. Działalność Konarskiego stała się zachętą do pracy pedagogicznej zwolenników i kontynuatorów jego koncepcji.

Dymitr Michał Tadeusz Krajewski (1746–1817)

Kształceniem dziecka w wieku przedszkolnym zajął się Dymitr Michał Tadeusz Krajewski – pijar, nauczyciel prywatny wielu rodów szlacheckich, autor rozpraw o treściach społecznych, patriotycznych i pedagogicznych. **To on, jako pierwszy w Polsce, opracował metodę kształcenia w wieku przedszkolnym**, którą opisał w książce pt. *Gry nauk dla dzieci, służące do ułatwienia ich edukacji, przez które łatwo nauczyć się mogą: poznawania liter, sylabizowania, czytania w polskim i francuskim języku, formowania charakteru, pisania, języków ze zwyczaju, historii, geografii i początków arytmetyki* (1777). Ta niezwykła pozycja była pierwszą samodzielną pracą Krajewskiego. Bogactwo jej treści to przede wszystkim oryginalne poglądy pedagogiczne, które wyprzedzały nawet wielkiego Jana Henryka Pestalozziego i Fryderyka Wilhelma Froebła – *Gry nauk dla dzieci...* zostały opublikowane pięć lat przed narodzinami autora pierwszych *Ogródków dziecięcych*; Pestalozzi, chociaż urodził się w tym samym roku co Krajewski, dzieła swoje zaczął wydawać od roku 1780 (np. *Wieczory pustelnika*).

Krajewski, nie mając żadnych wzorów, wykazał się doskonałą znajomością psychiki małego dziecka oraz zagadnień jego wychowania. **Zaproponowane przez niego gry i zabawy były formą doświadczania i obserwowania, uczyły odkrywania rzeczy nowych i nieznanych na własną rękę. Samodzielna aktywność dziecka, pozbawiona przymusu, dawała poczucie wolności i najlepsze efekty wychowawcze.** A zatem, twierdził Krajewski, prawa natury wyznaczają formy i metody pracy z dzieckiem, a także określają czas rozpoczynania edukacji.

Wszystkie sposoby i metody zalecane przez Krajewskiego w edukacji małych dzieci wynikały z jego osobistych doświadczeń i stanowiły raczej rodzaj refleksji niż zadań dydaktycznych. Oryginalność jego gier i zabaw polegała na tym, że konstrukcją przypominały lekcje, a właściwie same były lekcją, tyle że prowadzoną w formie zabawy. Zostały tak pomyślane, aby dostarczać dziecku wielorakich bodźców do myślenia. Materiał w grach został zindywidualizowany, dzięki czemu dziecko mogło stosunkowo łatwo kontrolować swoje czynności, a nawet poprawiać błędy. Krajewski dostrzegał, że samokontrola rozwija spostrzegawczość, zachęca do wnikliwej obserwacji – dlatego swoje gry skoncentrował na nauce obyczajowości, czytania, pisania, historii, geografii, arytmetyki i języków obcych.

Pod pojęciem **gry obyczajowości** rozumiał:

[...] sposoby pedagogiczne, którymi nauczyciel może wszczepiać cnotę w serca dziecięce pośród samych zabawek, nim przystąpi do sposobów ułatwiających początkowe nauki (Krajewski, 1777, s. 51).

Gry nauk dla dzieci... możemy zatem uznać za zbiór praktycznych wskazówek, niezwykle przydatnych w edukacji małego dziecka, opar-

Gry – pierwsza koncepcja nauki przez zabawę

Games – the first learning through play concept

tych na pogładowości i zabawie. **Uznanie konieczności zaspokajania podstawowych potrzeb dzieci do działania i ruchu, a także ich dążenia do samodzielności i emocjonalnego związku z wychowawcą uczyniły Krajewskiego prekursorem pedagogiki przedszkolnej.**

Krajewski był autorem wielu rozpraw pedagogicznych, w których podkreślał potrzebę właściwego rozwoju fizycznego, moralnego i umysłowego małego dziecka tak, aby edukacja w szkołach mogła przebiegać pomyślnie. Był on zwolennikiem „wczesnego kształcenia umysłu bez książek”. Popierał realizm jako konieczność poznania i nauczania tego, co ma związek z życiem, a zatem nauczania pogładowego, które, za sprawą Jana Amosa Komeńskiego, coraz częściej postulowano w literaturze pedagogicznej. Nauka pogładowa jest najbardziej zgodna z potrzebami i możliwościami małego dziecka. Zaproponowane zatem przez Krajewskiego gry i zabawy spełniały postulat pogładowości. Pozwalały doświadczać i rozwijały motorykę dziecka, dzięki czemu sprzyjały rozwojowi całego organizmu oraz procesów myślowych.

Oświecenie to epoka, która podjęła walkę z despotyzmem i metafizyką, stworzyła nową naukę, zreformowała nauczanie, propagowała sztukę i rozwinęła technikę. Podjęła także walkę z ciemnotą i zacofaniem w zakresie zdrowia i życia człowieka.

Antoni Popławski (1739–1799)

Propagowanie
aktywności
i edukacji
fizycznej

*Promoting
physical activity
and education*

Antoni Popławski w rozprawie zatytułowanej *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej* uzasadniał wyraźne związki, jakie zachodzą między zdrowiem a rozwojem psychiki dziecka. Naturalna potrzeba ruchu sprzyja poznawaniu świata.

Niechże więc wolno będzie dzieciom chodzić, biegać, ciskać, dźwigać ciężary, mocować, na wysokie miejsca wstępować (Popławski, 1957, s. 14).

W połączeniu z zagadnieniami ochrony zdrowia dziecka rozpatrywano problem wychowania umysłowego również na łamach „Monitora”. Prowadzono tam szeroką dyskusję na temat dojrzałości szkolnej. Zarysowały się w tej sprawie dwa wyraźne stanowiska. Jedni uważali, że łącząc zabawę z nauką, można przekazywać dziecku podstawowe wiadomości wiedzy szkolnej, ponieważ przyswoi je sobie wtedy z łatwością – dlatego obstawali za nauczaniem już dzieci trzy-/czteroletnich. Przeciwnicy tego poglądu za początek nauki szkolnej przyjmowali dopiero siódmy rok życia. **Popławski natomiast uważał, że okres przedszkolny to czas zabaw i nauki o rzeczach, naturalnego przyswajania wiedzy za pomocą zmysłów:**

[...] aż do sześciu lat trwać może taka umysłowa, a dla niego wielce zabawna instrukcja rozumu, w której służyć mu będą ręce, nogi, oczy za najpierwszych nauczycieli (Tamże, s. 15).